

Fokus på historieskrivningens historie gennem Johannes Steenstrup (1844-1935)¹

Historien om Steenstrup er en tabers historie, fordi hans historiesyn som en vigtig del af en samlet konservativ kulturopfattelse led nederlag indenfor historikernes kreds. Men historien om Steenstrup er samtidig tabernes historie; den viser mønstret for de konservative tankers nederlag i kulturkampen overfor den ideologi, som kaldte sig selv "det moderne gennembrud".

Af dr.phil. Jon A.P. Gissel

Højtærede prodekan!
Højlærde professorer og doctores!
Mine damer og herrer!

Sommetider har vi brug for at tænke over det, vi gør.

Vi har brug for at se det, vi laver, i en større sammenhæng, at stille spørgsmål både til det, vi laver til daglig, og ud fra det. I en lidt farlig formulering vil et spørgsmål lyde: Er det, jeg gør, egentlig i overensstemmelse med min livsopfattelse?

I princippet er dette ikke anderledes for historikere end for andre. Historikere har to muligheder for at se deres arbejde i en større sammenhæng, at reflektere over det: Historieteori og historieskrivningens historie, historiografi. Jeg mener

ikke, der behøver være nogen lodret modsætning mellem de to betragtningmåder, men jeg mener, at historiografien i særlig grad er i overensstemmelse med, at emnet er historie, fordi den giver mulighed for at se historisk på historieskrivningen selv og på den enkelte historikers egne aktiviteter. Derfor mener jeg, at historiografien er historieteoriens praktiske side, den giver mulighed for at se nærmere på grundlæggende temaer gennem den konkrete udførelse af dem. Her beskrives, hvad historikerne har gjort og udtalt som udtryk for deres opfattelse af historien og af historieforskningens vilkår, historiesynet, som jeg har sat som min bogs undertitel.

Nu er det langt fra alle historikere, der skriver teori eller historiografi, og det er vel heller ikke nødvendigt. Man kan udlægge det sådan, at nogle få tænker teori, og resten af historikerne fortsætter ubekymret med at skrive historie, som de hele tiden har gjort; alle er for så vidt lykkelige, men der er ikke så megen kontakt. Eller man kan udlægge det sådan, at hvis der er noget, der mangler, en sammenhæng der er gået tabt, hvis der er problemer i grundlaget, bliver det et traume, der fortsætter i det uendelige. Hvad enten man vælger den ene eller den anden udlægning, mener jeg, at udforskningen af historieskrivningens historie kommer ind.

Historiografi har også noget med forvaltning af en arv at gøre. Hvad er en tradition? Er det noget positivt eller negativt? Findes der flere traditioner? Flere måder at gribe sagerne an på? Kan vi fremdrage en glemt tradition og stille den i et frugtbart forhold til nutiden og nulevende historikeres arbejde, som inspiration og som udfordring? En skjult sammenhæng måske som kan blive en bedre sammenhæng i en tid, som rummer mange historisk interesserede, men

også historieløse, hvor den historiske interesse savner et fokus? Skjulte forudsætninger for historievidenskaben, måske? Kan vi trække Johannes Christoffer Hagemann Reinhardt Steenstrup frem af hel eller halvglemsel og sige: Her er noget, vi manglede?

Det er ikke min mening her at komme med et rent referat af den afhandling, jeg i dag forsvarer, heller ikke at foregribe begivenhedernes gang, men jeg vil prøve at sammenfatte nogle hovedpunkter af Steenstrups historiesyn og nogle perspektiver ud fra det. Historiesynet beskriver jeg i bogen ud fra værker og citater, både af breve og trykte arbejder. Jeg har selv haft brug for Steenstrup, fordi jeg hos ham fandt noget, som jeg savnede ellers i historiefagets teori og praksis; men jeg mener også, at historikerne i dag som helhed har brug for Steenstrup.

Steenstrup bruger i sine beskrivelser af historisk forskning udtryk som en "forstaaende Bøjelighed" og en "indtrængende Forstaaelse". Denne forståelse og denne bøjelighed har jeg prøvet at eftervise i hans forfatterskab, at give eksempler på og analysere hvordan den fungerer, men jeg har samtidig prøvet selv at vise den, idet jeg har villet sætte mig udover, hvem der vandt i den datidige kulturkamp, udenfor og indenfor den historievidenskab, som dengang var under dannelse, og udover hvordan eftertiden har set på de daværende opgør og i stedet gå direkte ind i Steenstrups og hans konservative meningsfællers tankegang, at se på, hvad de selv sagde.

Mit kapitel om Steenstrup som statstjener og universitetsmand, bogens længste, som især bygger på utrykte kilder, breve og arkiver, udpeger nogle temaer af den livs- og tankesammenhæng, som hans historiesyn indgår i, at han har betragtet sig som statstjener, hans pligttroskab overfor universitetet, altså at han har set sig selv som

en del af en større sammenhæng; hans forpligtelse både på sandheds erkendelse og på en vis urban optræden. Historiesynet var en vigtig del af en samlet konservativ kulturopfattelse. Dette kapitel viser samtidig Steenstrup og hans historiesyn, hans holdning i det hele taget, under belejring. Historien om Steenstrup er en tabers historie, fordi hans synspunkter led nederlag indenfor historikernes kreds, og han selv i de sidste 35 år af sit liv, siden år 1900, kom til at stå i respekteret isolation. Men historien om Steenstrup er samtidig tabernes historie, den viser mønstret for de konservative tankers nederlag i kulturkampen overfor den ideologi, som kaldte sig selv "det moderne gennembrud", og deres efterfølgende undertrykkelse. Steenstrup var en af en række konservative kulturpersonligheder, som indenfor hver sit område, på og udenfor universitet, prøvede at holde positivisme og radikalisme stangen, K.G. Brøndsted, Julius Paludan og Henrik Scharling kan nævnes som eksempler.

Hvad forvaltningen af en arv angår, er Saxo et godt eksempel. Steenstrup ser Saxo som en skat, en røst fra Danmarks fortid, som man ikke skal lade sig trykke af, men som man gør klogt i at lytte til, og som historikeren både kan og bør bringe ind i sin egen forskning. Når Steenstrup karakteriserer Saxo ved bl.a. at sige, at han ikke har større interesse for kirkens og kristendommens historie, så må man ved at se på Steenstrups egne fremstillinger af den ældre Middelalders historie konstatere, at det gør Steenstrup; han lader altså ikke sit historiesyn diktere af hovedkilden, men danner et rum omkring den ved at inddrage andet materiale. Steenstrup har på forskellige punkter kritik af Saxo, men han forsvarer grundlæggende hans troværdighed

som kilde til den ældre Middelalders historie, og han prøver at anlægge et helhedssyn på hans store historie. Dette helhedssyn på teksten gør, at Steenstrup har tillid til Saxo som person og dermed er basalt positiv overfor hans vidneudsagn, også når det gælder begivenheder, som ligger væsentlig før Saxos egen tid. Dette, tilliden til personen, hænger sammen med noget afgørende i Steenstrups historiesyn. Jeg indleder bogen med et citat fra hans 90årsskrift, hvor han taler om historien som individualiteter, der kan være personer, folkeslag eller andet. Det er noget, som har en kerne, men som også kan forandre "Sind og Lune, Syn og Smag". Steenstrup søger kildepersonligheden, en opfattelse af den historiske tekst som helhed og derved af personen bag, som han kun kan kende gennem teksten. Steenstrup har tillid til Saxo, men ikke til Roskildekrønikens forfatter. For den juridisk uddannede Steenstrup er tillid til et vidnes troværdighed et nødvendigt grundlag for viden; derfor afviser han sin samtids positivismes krav om sikker viden med matematiske eller naturvidenskabelige forbilleder og taler i stedet om, at vi kan nå en høj grad af sandsynlighed. Overfor de anonyme folkeviser, som er af forskellige forfattere, må situationen være en anden, men alligevel bruger en samtidig anmelder, Julius Paludan, det udtryk, at Steenstrup prøver at beskrive dem "indenfra udad", altså prøver at bestemme deres karakter, se de middelalderlige viser som individualitet, før han går over til at søge ydre kriterier for dateringen. Jeg bruger i konklusionen udtrykket "forskervæsen" i karakteristikken af Steenstrups eget standpunkt, fordi jeg synes, at det personlige i hans virke kun på den måde kommer til sin ret. I Steenstrups egne skrifter om historieskrivningens historie er den konkrete

historiker vigtigere end en abstrakt historievidenskab; han mener, der er sket fremskridt i 19 århs. historiske forskning, men han fremhæver den ikke ensidigt i forhold til ældre tiders historieskrivning, han peger langt hellere på sammenhæng med de ældre historikers bestræbelser, som bør respekteres, selv hvis de tog fejl. Steenstrup anlægger altså et historisk syn på historieskrivningen selv, et organisk syn, hans konservatisme er sammenhængssøgende. Han er i sin holdning til samtidens historiske forskning ofte individualist, men det er en individualisme, som føler sig forpligtet på større sammenhænge, som universitetet og nationen. Dette kunne så føre ham ud i en konflikt, jo mere tidens tankegang vendte sig væk fra hans egen, og det kunne gøre ham mere tilbageholdende, end det var hensigtsmæssigt i en opgørsituation. De individualiteter, som Steenstrup skriver, at vi i historien har at gøre med, kan i den enkelte situation være både helhed og enkelthed, en person er en enkelthed i forhold til et folkeslag, og et folkeslag er en enkelthed i forhold til verdenshistorien. Spillet mellem helhed og enkelthed og argumentation om dette er noget, som går gennem hele forfatterskabet; det gælder også at måle den enkelte tekst, den enkelte kilde, mod en historisk situation som helhed, som historikeren er i stand til at beskrive den på et ofte mangelfuldt grundlag. Forholdet mellem helhed og enkelthed spillede en stor rolle i romantikken, og den stadige argumentation mellem helheden og delene er noget som knytter Steenstrup til den hermeneutiske tradition. Jeg mener, at udtrykket "sandsynlig viden" og et tilsvarende "tilstrækkelig viden", som en nulevende hermeneutiker Kevin Vanhoozer har brugt, går godt i spænd sammen og viser, at der er et alternativ både til positivismens, modernitetens satsen på "sikker viden" og til

Johannes Christoffer Hagemann Reinhardt Steenstrup (1844-1935). I 1882 forsvarede han „Dannelag“ for den juridiske doktorgrad og september samme år blev han Paludan-Müllers efterfølger som professor ved Københavns Universitet. (Det Kongelige Bibliotek).

postmodernistisk skepsis.

Steenstrups historiesyn handler om at være forpligtet på noget, både på et helhedssyn og på at vende hver sten, ikke spare sig nogen anstrengelse for at nå til sandheds erkendelse. Han har et helhedssyn og kommer med noget intuitivt, og ud fra det driver han heuristik, et ord der spiller en stor rolle i hans teoretiske betragtninger, en søgen efter både materiale og perspektiver; det er helhedssynet der driver processen frem, og som han hele tiden arbejder med. Men enkelthederne kommer også til orde i hans studsen, et andet af hans yndlingsudtryk; Steenstrup studser, når han møder noget uventet, noget der tilsyneladende ikke kan være rigtigt, noget der ser mærkeligt ud, og det benytter han til at grave sig dybere ned i emnet. Steenstrups studsen er netop et tegn på, at den historiske tekst hos ham ikke er en passiv størrelse, men kan give svar på tildale.

Hovedstykket i min værkanalyse er kapitlet om "Normandiets Historie under de syv første Hertuger" fra 1925, en anseelig monografi hvis argumentstyper og argumenter om forskellige problemer af metodisk art jeg gennemgår udførligt. Her vil jeg især nævne spørgsmålet om tekstrettelser, som Steenstrup går ind på i dette værk. Tekstrettelser er det filologiske forsøg på at finde tilbage til forfatterens oprindelige tekst ved at rette afskrivningsfejl, som har indsneget sig i tidens løb. Der har været bølger i opfattelsen af, hvornår det var berettiget, men Steenstrup forsvarede retten til at foretage rettelse, og det ser jeg som et udtryk for, at teksten hos ham ikke er noget, der ligger materielt fast, men at den er en del af processen. Steenstrup reagerer her kraftig mod en retning, som ville tage kildens ord, som de fandtes. Der ligger nok en holdningsforskel gemt her: Steenstrup

kunne med sit hermeneutiske præg og sin orientering mod sandsynlig viden leve med, at tekstgrundlaget var problematisk, at det var noget, man måtte argumentere om, men en sådan indstilling til kildegrundlaget umuliggør "sikker viden" og var derfor uacceptabel for stærkt positivistiske historikere.

Det sidste kapitel før konklusionen har jeg kaldt "Forståelse og Psykologi" og jeg går her nærmere ind på Steenstrups "Historieskrivningen" fra 1915, som er hans teoretiske syntese, et værk om både historieskrivningens historie og dens teori. Steenstrup uddyber her sit krav om indlevelse i den skildrede tid med henvisning til Niebuhr og Ranke, et krav om psykologisk indsigt som går både på *Menneskets Sjæleliv* og på *en hel Tidsalders Sjæleliv*. I forlængelse af dette går jeg nærmere ind på spørgsmålet om mening og dermed fortolkning, som har været meget debatteret i de sidste årtier, og jeg sammenligner Steenstrups standpunkt med bl.a. Gadamer. Hele Steenstrups forfatterskab må hvile på den forudsætning, at det er muligt at nå frem til tekstens mening, herunder forfatterens mening. Den tillægger han altså stor betydning, men han går i sin søgen efter helhed og sammenhæng også ud over denne mening. Han ved, at subjektiviteten spiller en stor rolle, men han mener, at sandheden findes.

Et meget vanskeligt spørgsmål er det om dommen, historiens dom og historikerens dom. Hermeneutikeren Bernard Lonergan har talt om erfaring, forståelse og dom som en nødvendig helhed i menneskelig viden. Forfatteren K.G. Brøndsted, Steenstrups samtidige, skrev, at "Historiens Dom" kan kuldastes ikke blot

ved nye kendsgerninger, men også ved nye belysninger, men at historien ikke blot var en refererende og indregistrerende videnskab, men at historikeren må fælde en dom ud fra etiske synspunkter. Steenstrups egne udtalelser viser tilbageholdenhed med at fælde en dom, men desuden at han ikke mener, at historikeren helt kan undgå det; han mener, at Grundtvig er for ubønhørlig og Ranke for lidt tilbøjelig til at fælde en dom; han taler om, at historikeren først og fremmest skal forstå og forklare. Dommen hos Steenstrup kan på en anden måde ses i, at han søger at øve en retfærdighedsgerning, der hvor han mener moderne historieskrivning har øvet uret, at han forsvarer Saxos troværdighed og det normanniske hertugdømme. Når han taler om "Vinding og Tab" i udviklingen, er han også inde på nødvendigheden af en etisk vurdering.

Hvad så med de skjulte forudsætninger for historievidenskaben? Den deler i høj grad skæbne med de andre videnskaber: Mens moderniteten byggede på en form for tro, nemlig på fornuftens overlegenhed, på muligheden for en objektiv fastlæggelse af data, på muligheden af altomfattende forklaring af det undersøgte og på fremskridtets uundgåelighed, som James Voelz har udtrykt det, er postmodernismen, dekonstruktionen, den sproglige vending, hvad man nu vil kalde det, alt sammen grundlæggende et udtryk for mistillid, en tillidskrise: Efter at moderniteten havde sået mistillid til den kristne tradition og den traditionelle historie, såede postmodernismen mistillid til modernitetens egne grundlæggende postulater. Dermed er den vestlige videnskabs forudsætninger borte. Der er ikke noget tilbage.

Selv mener jeg, at den post-

moderne kritik indeholder både noget rigtigt og noget forkert, eller man kunne sige, den har både sin styrke og sin svaghed: Den er stærk i angrebet, men svag i alternativet. Den har egentlig ikke noget alternativ og må derfor fortsætte kritikken af moderniteten i en uendelighed. Efter min opfattelse skyldes tillidskrisen, at moderniteten byggede videnskaben på et ensidigt ateistisk-positivistisk-materialistisk grundlag, og postmodernismen har ikke været i stand til at få et mere positivt forhold til traditionen eller til den kristendom, som den moderne videnskab oprindelig udsprang af. Steenstrups samtidige, den konservative teolog Henrik Scharling, skrev i 1892: "Kritiken har kun Betydning, hvor den har et givet Grundlag at arbejde paa; hvor et saadant mangler, kommer Kritiken til at svæve i Luften og medfører Holdningsløshed og Usikkerhed". Det er efter min mening netop, hvad der er sket.

Jeg vil derfor gå en anden vej og søge at opstille et alternativ. En del af vejen kan jeg følges med Steenstrup, men jeg må også på et tidspunkt gå ud over ham: Den hermeneutiske tradition, som Steenstrup skriver sig ind i, har nemlig efter min mening hele tiden været et alternativ til moderniteten; her er ikke på samme måde en rationalitets- og kritikdyrkelse, kritikken er her snarest i en tjenende rolle, en vis husholder, som Steenstrup skriver; han skriver, at det er *utilladeligt, at Kritikerenstrør Mistillid til alle Sider*, men han taler også om at lutre traditionen. Hermeneutikken har rødder i den kristne Bibel-
fortolkning, men har i øvrigt udbredt sig til forskellige dele af åndslivet. Når Steenstrup taler om, at vi i forskningen ofte bevæger os i en kredsgang, er der tale om et hermeneutisk fællesgods, som foregriber det senere udtryk "den hermeneutiske cirkel". Steenstrup

interessere sig for teksternes helhed og formål, virkemidler og udtryksform uden at tabe indholdet, sagen, den historiske sandhed på gulvet; han prøver at redde beretningernes sandhed, at undgå at fiktionalisere det hele. Steenstrups forfatter-skab handler bestemt ikke udelukkende om åndshistorie, men åndshistorien har sin selvfølgelig plads i det, herunder historieskrivningens egen historie, og han bebrejder Herder, at han miskender Åndens væsen, altså at han for meget ser mennesket som naturprodukt.

Med hensyn til forholdet til kristendommen beskriver jeg Steenstrup som troende, men samtidig som en delvis sekulariseret historiker. I sin sidste posthume artikel sammenligner han vikingernes vandring med israelitternes under Moses og sætter dermed dette emne, som han havde skrevet så meget om ind i en sammenhæng, der dannes af den Bibelske reference. Der findes i hans beskrivelse af historieskrivningens teori og historie brokker af forbindelsen til Bibelforskningen, og hans tilslutning til historismens krav om forståelse fører ham heller ikke ud i nogen relativisme. Man finder altså noget hos ham, som man ikke finder hos ateistiske historikere, og som kan ses som grunden for det øvrige. På den anden side er også han påvirket af samtidens ønske om at gøre religion til en privatsag, som ikke kom universitetet eller videnskaben ved og af en vis vaghed i romantikkens omgang med emnet, så at kristendommen ikke er noget, der trænger sig meget frem i læserens synsfelt, bortset måske fra hans bind i Danmarks Riges Historie. Her er det så, at jeg vil gå et skridt videre og spørge, som jeg gør i afhandlingens afsluttende bemærkninger: Forudsætter den stræben efter sandhed, som historievidenskaben bygger på, ikke, at der findes en absolut

sandhed, som man kan stræbe imod? Og det vil sige ind i den aktuelle postmoderne situation: Hvis livet ikke har nogen mening, er det svært at se, hvordan videnskaben har det.

Når jeg nu om et øjeblik afgiver ordet, ved jeg, at eftertankens time vil vise sig, og jeg er klar over, at det jeg har skrevet og sagt her, ikke vil stå uimodsagt. Men jeg håber, at denne bog vil gøre en meget fin historiker mere synlig, og at den kan føre til principiel drøftelse af nogle grundlæggende spørgsmål, indenfor historiefaget og måske også udenfor.

Tak.

¹ Indledning til forsvar af disputatsen *Den indtrængende Forstaaelse* på Københavns Universitets Humanistiske Fakultet 12.9.2003